

Jerzy Pałucki

Teologia chrztu w nauczaniu św. Paulina z Noli

Studia Włocławskie 19, 147-160

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JERZY PAŁUCKI

TEOLOGIA CHRZTU W NAUCZANIU ŚW. PAULINA Z NOLI

W codziennym życiu Kościoła dostrzegamy, jakie zadania stawia przed nim zwłaszcza człowiek młody. Potwierdziły to badania przeprowadzone drogą ankietową w czasie Światowych Dni Młodzieży w Krakowie w roku 2016. Trzeba będzie teraz dokładnie przeanalizować dawane odpowiedzi, a są one dość często niestety bardzo krytyczne. Pojawiają się nowe kierunki duchowości wymagające „zdrowego pokarmu”, stabilnych źródeł inspiracji i głębokiego zastanowienia się nad celowością często nadaktywności duszpasterskiej w formie przeróżnych akcji i niestety jałowości tak wielu tych wysiłków, czynionych z pewnością w dobrej wierze, ale nieopłębionych teologicznie.

Jean Vernet napisał, powtarzając słowa Andre Malreux z jednego z jego wystąpień, że wiek XXI albo będzie głęboko religijny, wręcz mistyczny, albo go w ogóle nie będzie¹. Przy przygotowywaniu nowych programów duszpasterskich i materiałów formacyjno-dydaktycznych należy nieustannie powracać do zawsze świeżego nurtu prawdziwej mądrości i świadectw autentyczności życia chrześcijańskiego, którą odnajdujemy w dziełach patrystycznych. „I dziś tak bardzo potrzebny jest nam entuzjazm tamtych czasów, dążenie do łączenia naszego własnego procesu doskonalenia chrześcijańskiego z poczuciem odpowiedzialności za Kościół, za młode pokolenia, których nam nie wolno zostawić samych sobie”².

KS. JERZY PAŁUCKI – prof. dr hab., wykładowca na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, kierownik Katedry Patrologii; w swych badaniach zajmuje się przede wszystkim patrystyką, ze szczególnym uwzględnieniem epistolografii ojców Kościoła przełomu IV i V wieku.

¹ Por. J. Vernet, *Le XXI siècle sera mystique ou ne sera pas*, Paris 2002, s. 224.

² J. Pałucki, *Formacja permanentna wezwaniem dla każdego kapłana*, w: *Ojcowie Kościoła w trosce o życie duchowe człowieka*, red. J. Przeździecki [i in.], Drohiczyn 2010, s. 39.

Powyższe słowa zaczerpnięte z *Instrukcji o studium ojców Kościoła*³ wskazują na wielką troskę o właściwy rozwój dzieła ewangelizacji we współczesnym świecie. Kościół, świadomy swojej roli, pragnie przekazywać człowiekowi prawdę o nim samym w oparciu o słowo Boga i Tradycję. Ojcowie Kościoła są niewyczerpanym źródłem, które chrześcijanie w ostatnich czasach odkrywają na nowo. Pomimo upływu stuleci, słowa Ojców, a przede wszystkim codzienny przykład ich życia i świętości, pozostają dla człowieka wierzącego niedoścignionym wzorem, ale także inspiracją. We wspomnianej *Instrukcji o studium ojców Kościoła* w duchowości kapłańskiej czytamy zachętę, podejmowaną przez wielu teologów, aby zwłaszcza kapłani czytali dzieła ojców Kościoła, pogłębiając ciągle własną formację w aspekcie doktrynalnym i duszpasterskim⁴.

Ojcowie Kościoła stosowali w swoim piśmiennictwie starożytne zasady klasycznej formy pieśni⁵ oraz sztuki epistolograficznej. Stefania Skwarczyńska w swym dziele *Teoria listu* pisze: „List jest częścią życia. Powstaje na płaszczyźnie życia w bezpośrednim z nim związku, [...] Współrzędność listu względem życia lub z nim bezpośredni związek jako części z całością – jest istotą charakteru listu. Nie ma prawdziwego listu pozbawionego tego podstawowego związku z życiem”⁶. Nowością chrześcijańskiej epistolografii, mimo klasycznej struktury, była treść, przepełniona tematyką teologiczną oraz społeczną nauką Kościoła. Analiza patrystycznej korespondencji umożliwia także poznanie funkcjonowania Kościoła w tamtym czasie, relacji społecznych oraz problemów dnia codziennego owej epoki, które są wciąż aktualne. Listy te są szczególnie cenne ze względu na indywidualne podejście do adresata i do jego problemów⁷.

Ojcowie Kościoła wskazywali także na konieczność ratowania upadającego imperium rzymskiego przez odnowę moralną społeczeństwa.

³ *Instrukcja o studium ojców Kościoła*, w: *W szkole ojców Kościoła w nauczaniu Jana Pawła II*, red. M. Raczkiewicz, Kraków 2008, s. 35–40.

⁴ E. daI Covolo, *Ojcowie Kościoła mistrzami formacji kapłańskiej*, Lublin 2005, s. 13–25; zob. także: M. Krawczyk, *Ojcowie Kościoła a życie społeczne w Cesarstwie Rzymskim przełomu IV i V wieku. Zagadnienia wybrane o formacji kapłańskiej*, Radom 2014, s. 3–4.

⁵ *Carmen* – pieśń rytmiczna lub rytmicznie recytowana; pieśń czarodziejska, zaklęcie magiczne; utwór poetycki, zwłaszcza liryczny, ale także każdy inny wiersz – zob. *Słownik łacińsko-polski*, red. M. Plezia, t. 1, Warszawa 1959, s. 441.

⁶ S. Skwarczyńska, *Teoria listu*, Białystok 2006, s. 332; zob. także: C. Conybeare, *Paulinus noster. Self and symbols in the letters of Paulinus of Nola*, Oxford 2000.

⁷ S. Prete, *Paolino di Nola e l'umanesimo cristiano saggio sopra il suo epistolario*, Bologna 1964.

Jednak to, co sprawiło, że stali się autorytetami dla ówczesnych ludzi, było nie ich często arystokratyczne pochodzenie, ani siła polityczna, ale przede wszystkim realizowanie własnej drogi ku doskonałości.

Niniejszy artykuł będzie próbą ukazania znaczenia teologii, ze szczególnym uwzględnieniem sakramentu chrztu, w codziennym życiu chrześcijan przełomu IV i V w., ludzi szukających nadziei i prawdziwego świadectwa, wiary konkretnego świadka. Stąd tak ważna jest działalność Paulina z Noli⁸. Jego nawrócenie, przyjęcie kapłaństwa, najpierw na stopniu prezbiteratu, a następnie episkopatu, wywołało wiele dyskusji, ale ostatecznie uznano, że przyniosło ono niezwykle obfite owoce duchowe i miało także ogromny wpływ na życie społecznie⁹. Bazę źródłową ograniczam zasadniczo (wyjątek stanowi kilka zaleceń wziętych z nauczania Ambrożego) tylko do jego *Listów*¹⁰ i oraz *Pieśni*¹¹, które w rzeczywistości są opisem m.in. życia we wspólnocie monastycznej w Cimitile (miasteczko koło Noli) oraz historii nawróceń. Często można wręcz powiedzieć cudownych¹².

Pierwsze świadectwo o sposobie udzielania chrztu, zgodnie z poleceniem zmartwychwstałego Pana, znajdujemy w *Didache*, gdzie zgodnie z Jego wolą ma on być udzielany w żywej wodzie, a tylko w wyjątkowych przypadkach przez polanie nią i wypowiedzenie formuły wzywającej zesłanie na człowieka łask Trójcy Świętej¹³. Biskupi pierwszych wieków realizowali to polecenie, o czym świadczą liczne opisy baptysteriów wybudowanych zawsze nad źródłem.

Czym dla Paulina jest chrzest

Chrzest dla Paulina to przede wszystkim obmycie oczyszczające – określa go także jako odnowę duszy¹⁴ – które jest bezwzględnie połączone

⁸ A. Ruggiero, *San Paolino maestro di fede e di vita*, Napoli – Roma 1994; D.E. Trout, *Paulinus of Nola. Life, letters and poems*, Berkely 1999.

⁹ Tenże, *The dates of the ordination of Paulinus of Bordeaux and his departure for Nola*, „Revue des Études Augustiniennes”, 37(1991), s. 273–260.

¹⁰ Listy – *Epistulae* (Ep.) – cytuję za: Paolino di Nola, *Le Lettere*, testo latino con introd., trad. e indici G. Santaniello, t. 1–2, Napoli – Roma 1992; por. S. Prete, *Motivi ascetici e letterari in Paolino di Nola*, Napoli – Roma 1987.

¹¹ Pieśni – *Carmina* (Carm.) – cytuję za: Paolino di Nola, *I Carmi*, testo latino, trad. italiana, note e indici a cura di A. Ruggiero, t. 1–2, Napoli – Roma 1996.

¹² Więcej zob.: G. Luongo, *Strutture nel Santuario di San Felice all'epoca di Paolino*, w: *Studia humanitatis in memoria di mons. A. Ruggiero*, a cura di T. Piscitelli, Nola 2015, s. 125–154.

¹³ *Didache*, 7; w: *Ojcowie apostołscy*, tłum. A. Świderkówna, Warszawa 1990, s. 60 (*Pisma starożytnych pisarzy*, t. 45).

¹⁴ Carm. 23, 180–188; t. 2, s. 306.

z ofiarą eucharystyczną. Wyraźnie wskazuje na udzielanie razem wszystkich sakramentów inicjacji chrześcijańskiej: chrzest, bierzmowanie i Eucharystia¹⁵. Ze względu na grzech Adama, wszyscy potrzebują chrztu, bo tylko w ten sposób mogą postępować drogą świętości¹⁶. Bóg, poucza Paulin, przyrzeka ludziom zbawienie także po grzechu pierworodnym, ale muszą się oni odnowić właśnie w sakramencie chrztu¹⁷. Paulin opisując ryt chrztu określa wodę w baptysterium jako „wodę czystą”, do której wejścia zaprasza kandydata w celu uzyskania nowego życia; staje się ona wodą życia. Wielokrotnie także określa moment chrztu, najczęściej po przygotowaniu katechumenalnym, jako narodziny z łona matki Kościoła¹⁸. Chrzest, zdaniem Paulina, staje się momentem „narodzin” w Kościele i dla Kościoła.

Paulin nawiązuje do chrztu, jakiego udzielał Jan Chrzciciel, i wskazuje, że w czasie chrztu Jezusa nastąpiło uświęcenie – konsekracja wszystkich wód, które mają odradzać wszystkie narody. Informuje, że ten moment był o wiele ważniejszy od pierwszego cudu dokonanego w Kanie galilejskiej¹⁹. Poucza także, jak to się dzieje, że wody wytryskujące ze zwykłego źródła stają się wodami niosącymi nowe życie: to posłany Duch Święty zstępuje z nieba na to źródło i łączy tak uświęconą na ziemi wodę ze źródłem niebiańskim²⁰.

Chociaż już w Starym Testamencie stosowano namaszczenia olejem i różnego rodzaju obmycia wodą, to dopiero w Kościele z woli Chrystusa woda i namaszczenie olejem zyskują nadzwyczajną moc, bo są to wody odrodzenia o zbawczym działaniu²¹. Przyjęcie chrztu otwiera bramy nieba i pozwala na udział w uczcie niebiańskiej, która umacnia nas w walce ze złem i wszelkimi przeciwnościami²².

Paulin podaje przykład chrztu ojca trzymającego na ręku małego synka. Upřednio matka rozbierając dziecko z jego szat dokonała jakby uwolnienia

¹⁵ Carm. 23, 21–22; t. 2, s. 405: „Credidit ornati et sitientem flumina «vitae» praecinctus puro perfudit episcopus amne”; w dalszej części tej *Pieśni* Paulin zaświadcza o połączeniu wszystkich trzech sakramentów inicjacji chrześcijańskiej; por. tamże, s. 23–35.

¹⁶ Carm. 25, 183–184; t. 2, s. 194.

¹⁷ Carm. 6, 70–72; t. 1, s. 128.

¹⁸ Ep. 49, 14, 1–6; t. 2, s. 584: „ad unanimitatem tuam de rudi matris ecclesiae fetu immaculatum candente”.

¹⁹ Carm. 27, 43–54; t. 2, s. 240–242.

²⁰ Ep. 32, 5, 11–14; t. 2, s. 232.

²¹ Ep. 23, 33, 1–11; t. 1, s. 686.

²² Ep. 28, 21–24; t. 2, s. 122: „quos iam per aquam refectionis sibi genuit et nutrit epulis salutaribus in eam mensam, quam praeparavit nobis adversus eos, qui tribulant nos”.

go z więzów ziemskiego zła²³. W ten sposób ojciec razem z synkiem dostąpili razem nowego narodzenia. Paulin jeszcze tylko raz w tym kontekście wspomina, jedyny raz, o chrzcie małych dzieci²⁴. Zaś w *Pieśni 25* opisuje wspólny chrzest małżonków, którzy stają się członkami Kościoła. Podkreśla, że płeć nie odgrywa tu żadnej roli, i przypomina nauczanie Chrystusa, że w Nim nie ma kobiety czy mężczyzny, lecz jedno ciało i jedna wiara²⁵.

Paulin często doprowadzał do nawrócenia i przyjęcia sakramentów inicjacji chrześcijańskiej nawet ludzi w podeszłym wieku, wieśniaków (np. Wiktora), a także zdawałoby się już straconych dla Chrystusa, ogarniętych łakomstwem i innymi zniewoleniami. Dzięki swej korespondencji doprowadzał do wielu nawróceń i tak prowadzone kierownictwo duchowe czyniło cuda²⁶. Paulin podkreśla wielką moc sakramentu chrztu, który dodaje sił, pod warunkiem jednak, że człowiek troszczy się o wzrastanie w wierze i trwa przy Chrystusie. Jako przykład podaje właśnie Wiktora, który po przejściu w młodości stosownego przygotowania poprzez katechumenat i przyjęciu chrztu – co prawda unikał pojmania go przez wrogów Kościoła, szukając coraz to nowej kryjówki, ale tylko po to, aby jak najdłużej służyć innym. To, że nie ze strachu, ale z gorliwości tak czynił, potwierdza fakt, że gdy nadeszła stosowna chwila, przyjął z radością śmierć męczeńską jako ukoronowanie swego chrześcijańskiego życia. Jak to podkreśla Paulin, chrzest dał mu podwójny dar, ponieważ nie tylko nie zdradził Chrystusa i został skazany na śmierć jako niewinny, ale nawet diabeł nie miał do niego dostępu, mimo że opanował prawie cały świat²⁷. Dar chrztu jest przymierzem, dzięki któremu żyjąc na tym świecie żyjemy już nie my, ale Chrystus w nas²⁸. Paulin wielokrotnie ukazuje, jak różne są drogi nawrócenia.

²³ Carm. 21, 315–325; t. 2, s. 32.

²⁴ Ep. 32, 5, 45; t. 2, s. 234: „Inde parens sacro ducit de fonte sacerdos infantes niveos corpore corde habitu”. Na temat chrztu dzieci w IV wieku istniało sporo kontrowersji, np. przeciwny takiej praktyce był św. Augustyn w związku z polemiką z pelagianami, zob. J.C. Didier, *S. Agostin et le baptesmedes enfants*, „Revue des Études Augustiniennes”, 2(1956), s. 109–129. Paulin powstrzymuje się od udzielania chrztu małym dzieciom, choć czyni to raczej ze względu na solidarność z Augustynem. Osobiście był zaprzyjaźniony z Pelagiuszem, lecz potrafił rozdzielić osobiste sympatie – przyjaźń od ortodoksyjnego nauczania; więcej zob. G. Santaniello, *Vita di Paolino da Bordeaux vescovo di Nola*, Nola 2015, s. 457–466.

²⁵ Carm. 25, 179–180; t. 2, s. 194.

²⁶ Ep. 23, 15–20; t. 1, s. 630; por. P. Fabre, *Saint Pauline de Nole et l'amitié chrétienne*, Paris 1949.

²⁷ Ep. 23, 15, 40–45; t. 1, s. 646.

²⁸ Ep. 23, 17, 16–25; t. 1, s. 654.

W liście do Vitriciusza opisuje znaczenie wstawiennictwa ludzi idących wiernie drogą Chrystusa. Opisuje, jak bardzo ich wstawiennictwo, a zwłaszcza ofiarowane cierpienie za wątpiących, pomaga w prawdziwym nawróceniu i przyjęciu chrztu²⁹. Nolańczyk ukazuje także w wielu listach drogę swego nawrócenia i przyjęcie chrztu dzięki swej małżonce Teresii oraz duchowemu wsparciu całej wspólnoty w Bordeaux³⁰. Do konsekwencji przyjęcia chrztu oraz ciągłego nawracania się dzięki wsparciu wspólnoty, szczególnie tej w Cimitile, powraca w kolejnym liście, podkreślając, że podąża do Pana jakby po falach wiary sprawiedliwych³¹. Wskazuje także na często bezpośrednie działanie Chrystusa, który utrzymuje człowieka przy życiu karmiąc go swym Ciałem, ponieważ – jak pisze – Pan, który jest prawdziwym Chlebem, zstąpił z nieba po to, by dawać pożywienie wszelkiemu stworzeniu. On bowiem w każdym człowieku kocha całe swoje stworzenie. Takim przykładem jest cudowne nawrócenie i w konsekwencji przyjęcie chrztu przez starego marynarza o imieniu Vaglio, który został jako rozbitek porzucony na morzu. Mimo swego wieku i osłabienia – umacniany i karmiony przez Pana – dotarł do lądu, aby w Cimitile, przy grobie św. Feliksa, przyjąć chrzest³². Zaznacza, że marynarz, mimo podeśłego wieku, po chrzcie doznał łaski nie tylko umocnienia duchowego, ale także fizycznego. Dzięki temu, że został uratowany z głębin morskich, doznał odnowienia i umknął także wodom śmierci doczesnej³³.

Paulin bardzo często w listach do swego przyjaciela Sulpiciusza Sewera wyraża wdzięczność za jego pracę pastoralną. Przywołując przykład Victora, członka wspólnoty monastycznej Sewera z Primuliacum, ukazuje, jak wielki wpływ ma Mistrz, w tym przypadku najpierw w św. Marcinie, a następnie w Sewerze, na nawrócenie, przyjęcie chrztu, a następnie postępowanie drogą nauki ewangelicznej. Przywołuje przy tym naukę Pisma Świętego, które poucza, że przebywanie we wspólnocie świętych pomaga nowo ochrzczoneму postępować drogą świętości³⁴.

²⁹ Ep. 18, 3; t. 1, s. 520.

³⁰ Ep. 3, 4, 10–25; t. 1, s. 196–198; por. D. Kasprzak, *Il pensiero sociale di Paolino di Nola*, Roma 1999; S. Mratschek, *Der Briefwechsel des Paulinus von Nola. Kommunikation und soziale Kontakte zwischen christlichen Intellektuellen*, Göttingen 2002.

³¹ Ep. 4, 3, 1–5; t. 1, s. 208; por. G. Santaniello, *San Paolino di Nola una vita per Cristo*, Napoli 1994.

³² Ep. 49, 5, 1–35; t. 2, s. 560–562.

³³ Ep. 49, 13, 24–26; t. 2, s. 582; por. M. Skeb, *Christo vivere. Studien zum literarischen Christusbild des Paulinus von Nola*, Bonn 1997.

³⁴ Ep. 23, 2, 5–9; t. 1, s. 610–612.

Paulin poucza także o chrzcie pragnienia. Zaznacza, że gdy zabraknie czasu na odpowiednie przygotowanie, a nawet na sam ryt chrzcielny, to krew męczennika przelana dobrowolnie dla Chrystusa zastępuje chrzest. Co więcej, otrzymuje on podwójny dar³⁵. Wielokrotnie przywołuje przykłady, kiedy to pragnieniu przyjęcia chrztu nie przeszkodziło nawet skazanym na męczeńską śmierć. Podaje przykład Genesisusa, młodego żołnierza, który aby nie umrzeć bez chrztu, uciekł z więzienia, przepłynął wpływ rzekę Rodan, porównaną przez Paulina do Jordanu. Mimo to, iż na przeciwległym brzegu czekali już na niego oprawcy, którzy natychmiast szpadami przetoczyli jego krew, to – jak pisze Paulin – Genesisus przedostał się przez wody Rodanu, aby pójść za Chrystusem, tak jak kiedyś św. Piotr na polecenie Jezusa doszedł do niego po wzburzonych falach jeziora. Paulin poucza, przywołując przykład św. Piotra, że ten przez powołanie został uratowany z wód nieczystości, aby mógł służyć zbawczemu dziełu, żyjąc z Chrystusem i dla Niego umierając³⁶.

Tak więc chrzest pragnienia i śmierć męczeńska przynoszą, zdaniem Paulina, takie same owoce jak chrzest w normalnych warunkach³⁷. Przy tej okazji Paulin poucza wiernych o wielkiej wartości chrztu oraz przyjmowaniu sakramentu Eucharystii, wskazując, że dają one moc ciągłego odradzania duchowego i wzrastania w mądrości³⁸.

Zaznacza, że prawdziwa mądrość (płynąca z sakramentów inicjacji chrześcijańskiej) nie przynosi człowiekowi bogactwa materialnego czy fizycznego, jak na przykład piękny wygląd, ale jest przede wszystkim bogactwem duszy w postaci szlachetności i dobra, dobrych obyczajów, wyrażającym się w „człowieczeństwie serca”. Nie jest również zarezerwowana tylko dla mężczyzn, jak chcieliby tego na przykład filozofowie czy pisarze i prawodawcy „starożytnego świata”, ale jest dana każdemu bez względu na płeć. Przy tej okazji warto przypomnieć nauczanie Ambrożego, który często bywa oskarżany o antyfeminizm. Wyraził on swą opinię na ten temat bardzo wyraźnie w następujących słowach: „gdy czytałem list apostoła Piotra, spostrzegłem, że każdy mędrzec jest też bogaty, i to bez względu na płeć, ponieważ napisał on, że kobiety mają wszelką ozdobę nie w drogocennych klejnotach, lecz w dobrych obyczajach: mówi bowiem:

³⁵ *Passio S. Genesii Arelatensis*, 3, w: Ep., t. 2, s. 646–648.

³⁶ Ep. 20, 6, 1–9; t. 1, s. 572–574.

³⁷ *Passio S. Genesii Arelatensis*, 4, 1–25, s. 648–650.

³⁸ Ep. 23, 7, 40–55; t. 1, s. 626–630.

nie jest ozdobą to, co zewnętrzne: uczesanie włosów, złote naszyjniki ani strojenie się w suknie, lecz ów ukryty człowiek serca (por. 1P 3, 3–4)³⁹.

Jak można zauważyć w powyższym fragmencie, Mediolańczyk, tak jak i Nolańczyk z pewnością opowiadali się za równością obu płci w porządku Bożych darów, otrzymywaniu łaski, a więc także cnoty mądrości. Innymi słowy, każdy chrześcijanin, niezależnie czy to mężczyzna czy kobieta, osoba młoda czy w podeszłym wieku, wszyscy są wezwani, aby podążać drogą mądrości, która sprawia, że stają się oni uczestnikami rzeczywistości określanej przez Doktora Kościoła jako „człowiek serca” – *homo cordis*⁴⁰. *Sapientia* jest więc tego typu darem niebiańskim, który sprawia, że wierzący staje się przepełniony łaską oraz uczestniczy w majestacie samego Boga. Wskutek takiego daru jego duch nabiera niezmiennego, spokojnego, skromnego charakteru, co doprowadza do stania się bogatym przed Stwórcą, dla wieczności, jak to podkreślił św. Ambroży, nie tyle nagromadzonymi bogactwami ziemskimi, co raczej owocami cnót⁴¹.

Porady Paulina odnośnie do projektowania baptysteriów i innych obiektów sakralnych

Paulin zwracał dużą uwagę na wystrój miejsc kultu, dlatego chwali na przykład Sewera za jego troskę o nie, przypominając, że już samo wejście do baptysterium i całe obrzędy powinny odbywać się w otoczeniu sztuki, najpiękniejszych dzieł, które mają być wykonane bardzo starannie. Nawet kopia nad baptysterium ma w tym przypadku wielkie znaczenie, gdyż ochrania wody wypływające ze świętego źródła przed nieczystymi wodami

³⁹ Ambrosius, *Epistulae*, introd., trad., note e indici di G. Banterle, w: *Sancti Ambrosii Episcopi Mediolanensis Opera* (SAEMO), vol. 19, Milano – Roma 1988; Ep. 10, 1, s. 106: „cum Petri apostoli epistulam legerem, adverti quod omnis sapiens etiam dives nec sexum exceperit, qui feminas ornatum omnem non in praetiosis monilibus, sed in bonis moribus habere scripserit: Non enim, inquit, extrinsecus capillorum implicatio aut auri circumpositio aut habitus vestimentorum ornamentum, sed ille absconditus cordis homo”, tłum. pol. zob. Ambroży, *Listy*, tłum. P. Nowak, t. 1, Kraków 1997, s. 91.

⁴⁰ Por. tenże, Ep. 10, 2, s. 108–110, tłum. pol. zob. tenże, *Listy*, s. 91.

⁴¹ Por. tenże, Ep. 10, 3, s. 110: „In incorruptione, inquit, quieti et modesti spiritus, qui est ante deum dives. Et vere dives, qui in conspectu dei potest dives videri, in cuius conspectu terra exigua, mundus ipse angustus est. Sed solum illum deus divitem novit, qui sit dives aeternitati, qui non opum, sed virtutum fructus recondat. Quis autem ante deum dives nisi «quietus et modestus spiritus», qui numquam corrumpitur? Nonne tibi videtur dives qui habet pacem animi, tranquillitatem quietis, ut nihil concupiscat, nullis exagitetur cupiditatum procellis nec vetera fastidiat et nova quaerat et semper desiderando fiat in summis divitiis inops?”, tłum. pol. zob. tenże, *Listy*, s. 91.

światowymi⁴². Świadectwa Paulina, zarówno przekazane w *Listach* jak i w *Pieśniach* mają szczególne znaczenie. Poza ich głębią teologiczną poświadczą w nich opis wielu baptysteriów, szczególnie zaś tego w Cimitile. Paulinowy opis baptysterium, jak i całego zespołu monastycznego w Cimitile, potwierdzony jest badaniami archeologicznymi.

Cimitile było miejscem pochówku od wielu pokoleń, jeszcze przed Etruskami, a następnie, jak to potwierdzają wykopaliska, co najmniej jeszcze przez pięć pokoleń coraz to nowych władców tej ziemi, kończąc na Rzymianach. Tam właśnie wokół grobu św. Feliksa, kapłana męczennika, wybudowano bazylikę na przełomie II i III wieku, a Paulin cudownie nawrócony właśnie w tym sanktuarium wybudował nową bazylikę, a także klasztor oraz domy pielgrzymów⁴³. W całej części południowej Italii zachowanych jest wiele nadzwyczajnych zabytków z początków chrześcijaństwa. Do dziś na przykład zachowane jest w prawie nienaruszonym stanie baptysterium ukryte u podnóża wzgórza w pobliżu miasteczka Salaconsilina w prowincji Salerno. Wybudowano je prawdopodobnie pod koniec III wieku nad bijącym do dziś źródłem. Niestety „nadmiar” zabytków w tamtym rejonie sprawił, że nie zostało ono nigdzie opisane, a jedyną atrakcją, która pozwala jedynie przypadkowo natrafić na nie, jest istniejąca zaledwie od kilku lat tzw. trasa natury, połączona ze ścieżką rowerową. W tym wyjątkowym zabytku, świetnie zachowanym, do niedawno urządzone było vivarium hodowli pstrągów. Budowla ta, o znacznych wymiarach, potwierdza opisy obrzędów chrzcielnych z późniejszego okresu, choćby Cyryla Jerozolimskiego, Ambrożego czy Paulina. Zachowały się jedynie małe fragmenty fresków, których ślady z trudem można dostrzec w dolnych partiach obiektu. Paulin z pewnością znał to miejsce, choć nic w swych pismach o nim nie wspomina. W o wiele gorszym stanie zachowały się obiekty w Cimitile, lecz miały historyczne szczęście, gdyż zostały w znacznym stopniu odkryte i zakonserwowane na życzenie papieża Jana Pawła II, który życzył sobie, aby mógł zwiedzić najstarsze pozostałości katakumb i zespołu bazylik wczesnochrześcijańskich, składając tam hołd św. Feliksowi i Paulinowi. Niestety wykopaliska prowadzone w pośpiechu i bez wystarczającej opieki ze strony konserwatorskich władz Neapolu dziś ponownie już popadają

⁴² W. Erdt, *Christentum und heidnisch-antike Bildung bei Paulin von Nola mit Kommentar und Uebersetzung des 16. Briefes*, Meinsenheim am Glan 1976.

⁴³ G. Herbert de la Portbarré-Viard, *Descriptions monumentales et discours sur l'édification chez Paulin de Nole. Le regard et la lumière (epist. 32 et carm. 27 et 28)*, Leiden – Boston – Brill, 2006.

w ruinę i praktycznie są niedostępne dla turystów. To jednak, co pozostało, wzbudza zachwyt i wykazuje na szczególną troskę Paulina o miejsca kultu.

To jego można nazwać prekursorem tego, co zwykliśmy określać jako *Biblia pauperum*. Każdy szczegół architektoniczny oraz wystrój musiały mieć wyraziste przesłanie teologiczne. Jak opisuje w *Pieśni 27*, nawet to, że do nowo wybudowanej przez niego bazyliki są trzy wejścia, ma swe znaczenie teologiczne. Przede wszystkim są one nawiązaniem do tajemnicy działania Trójcy Świętej. Istotne jest główne do niej wejście, które ma także drugie znaczenie – wskazanie na rolę relikwii męczenników w doskonaleniu chrześcijańskim. Zaznacza, że tak, jak wyznajemy wiarę w jedno królestwo, tak baptysterium (do dziś dość kontrowersyjna jest jego lokalizacja) jest miejscem otrzymania nowego życia. To główne wejście „bazyliki nowej” do tej, w której spoczywają relikwie Męczennika, jest symbolem, że jeśli w jednym z nich (baptysteriów), lub źródeł przy jednym z wejść pozostałych, zabraknie (wody źródlanej), to przepływają one do niej z pozostałych. Odwołuje się w tym przypadku do świątyni Salomona, który w nawiązaniu do przejścia suchą nogą przez Morze Czerwone Żydów uciekających przed wojskami faraona, nakazał namalować (może mozaiką) suche morze, a pod ścianą z bogatymi freskami (częściowo zachowanymi) nakazał umieścić wazę z brązu, która miała symbolizować to, że wody jednak nigdy nie zabraknie, gdyż jej dawcą jest Pan⁴⁴.

Symbolika wody jest wszechobecna w budowlach Paulina. Tak na przykład przy opisie nowo budowanej bazyliki – obok tej, przy której spoczywają relikwie św. Feliksa, pod kolumnadą łączącą obie świątynie budowane są kolejne naczynia i rodzaj płytkich kanałów z marmuru, w których pielgrzymi mogą zanurzyć stopy, aby odpoczęły po długiej wędrówce, ale też, aby zostały obmyte ze światowego brudu, nim wejdą do krypty z relikwiami Męczennika. Do tych „rynien” wpływa woda z tego samego źródła, jak wyjaśnia teologicznie – z łaski Trójcy Świętej⁴⁵. Kolejna waza z wodą stoi pośrodku nowej bazyliki, zawsze z wodą z tego samego źródła. Biorąc od uwagę opis baptysterium Paulina w jednym z listów, można jednak mieć pewne wątpliwości, gdyż chodzić może także o baptysterium, które w tym przypadku określone jest jako wybudowane obok świątyni i z nią połączone specjalnym przejściem. Jednak i w tym opisie Paulin wskazuje na kopułę nad tym miejscem, ozdobioną gwiazdami, i do

⁴⁴ Carm. 27, 475; t. 2, s. 274.

⁴⁵ Carm. 28, 60–7; t. 2, s. 296.

niej także prowadzą trzy wejścia. To trzecie miałyby być przejściem już bezpośrednio do tej części bazyliki, w której sprawowana jest Eucharystia, kontynuująca to, co wydarzyło się w czasie chrztu⁴⁶.

Podczas wykopalisk w Cimitile natrafiono jeszcze na kolejne miejsce, które zdaniem wielu spełniało także rolę baptysterium – jest ono również połączone z bazyliką tzw. nową⁴⁷. Paulin opisuje dokładnie jego wystrój. Ponieważ jednak nie zakończono wykopalisk, a wypowiedzi Paulina mają charakter poetycki, oczekuje się, że zostanie odkryte może jeszcze jedno baptysterium w pobliżu bazylik. Przywołując w innym miejscu architektoniczne rozwiązania budowli sakralnych w Cimitile, Nolańczyk zauważa, że celowo baptysterium jest umieszczone pomiędzy bazyliką tzw. starą i nową – jako znak łączenia Starego Testamentu i Nowego Testamentu, gdyż Chrystus łączy je w jedno⁴⁸. Ostatecznie trudno dziś jednoznacznie wskazać, które ze źródeł w czasach Paulina pełniło rolę baptysterium.

Nolańczyk, na prośby wielu budowniczych świątyń, projektował zarówno samą ich strukturę, jak i ozdabianie. Przywołując wystrój baptysterium wybudowanego przez Sewera, który koniecznie chciał w nim zamieścić portret Paulina, wskazuje, że obrazy tam zawieszane mają pomagać nowo ochrzczone w naśladowaniu Chrystusa i w ten sposób nosić w sobie obraz człowieka niebiańskiego⁴⁹. Paulin wielokrotnie wyjaśnia Sewerowi znaczenie świętości i odpowiadając kolejny raz na prośbę o wysłanie mu portretu, który zamieściłby w nowo budowanym baptysterium, zaznacza, że umieszczanie portretów ludzi żyjących, wciąż narażonych na upadek, byłoby pewnego rodzaju profanacją⁵⁰. Stąd ostatecznie pozwala, aby jego portret był umieszczony przy wejściu do baptysterium od strony zachodniej, jako obraz człowieka grzesznego, a po stronie wschodniej, już przy wyjściu z „sadzawki chrzcielnej” portret św. Marcina, jako znak przejścia ze śmierci grzechu do prawdziwego życia. W ten sposób, zauważa, nowo ochrzczone

⁴⁶ Carm. 28, 185–190; t. 2, s. 306; ponieważ w tym przypadku opis obiektów sakralnych w Cimitile przekazany jest w formie poetyckiej, dlatego trudno jednoznacznie określić, czy to baptysterium było we wnętrzu bazyliki, czy obok. Wykopaliska nie są jeszcze ukończone i mogą przynieść nowe wyjaśnienia; zob. T. Piscitelli, *Paolino di Nola e la croce pensile della basilica nova. Aspetti teologici e motivi iconografici*, w: *Studia humanitatis*, s. 206.

⁴⁷ Carm. 23, 8, przyp. 7 i 8; t. 2, s. 307.

⁴⁸ Ep. 32, 5, 39–43; t. 2, s. 234.

⁴⁹ Ep. 32, 2, 8–38; t. 2, s. 224–226.

⁵⁰ Ep. 32, 2, 5–8; t. 2, s. 224: „quod splendor devotionis in Christo tuae titulos nostris nominibus infusas et iustis laboribus hanc iniquitatem inseris, ut locum sanctum etiam vultibus iniquorum polluas”.

wychodząc z baptysterium ma wyraźne wskazanie, kogo należy unikać, a kogo naśladować⁵¹.

Ziemia ta (okolice Pompei – Neapolu) obfituje w wiele zabytków nieznanych w świecie. Odkrywane są powoli, gdyż brakuje pieniędzy na ich konserwację. Często do dziś można odnaleźć prawie w każdym domu bezcenne zabytki, np. epitafia jako płyty podłogowe w ich przedsionkach. Zabezpieczono tylko nieliczne. Przykładem tego jest Cippus Abellanus⁵². Miał on szczególne szczęście, że po jego odkryciu oraz renowacji i odczytaniu tekstu umieszczony został w sali głównej Instytutu Teologicznego w Noli. Napis na nim jest w języku osco, który był stosowany co najmniej od V wieku przed Chr. Jest to blok prawdopodobnie określający granice pomiędzy skłóconymi miastami, umieszczony w starożytnym pogańskim sanktuarium Ercole, będącym miejscem spotkań zwalczających się stron. Został odkryty w 1745 roku przez Gianstefano Remondini i przewieziony do Noli, miasta słynącego z troski o zachowanie starożytnych alfabetów. Istnieje także kopia tego monumentu z tekstem w języku etruskim.

Przy tej okazji można dodać, że do najważniejszych zabytków z napisami w tym języku obok Cippus Abellinus należy Tabula Bantina. Istniał wówczas zwyczaj zapisywania najistotniejszych wydarzeń w kilku językach – obok alfabetu osco, wcześniejszego niż alfabet etruski, używano coraz częściej na niektórych monumentach także języka greckiego i łacińskiego, wskazując na różnorodność antycznych alfabetów italskich. Z całego tego bogactwa kultury klasycznej i filozofii korzystał Paulin z Noli zarówno w swym nauczaniu słowem, jak i w konkretnych dziełach architektonicznych.

STRESZCZENIE

Nauka Paulina z Noli na temat znaczenia chrztu w życiu człowieka wywarła ówczesnie znaczący wpływ na zrozumienie jego istoty. Powstawała ona jako wynik dyskusji z innymi ojcami Kościoła, zwłaszcza św. Augustynem i św. Hieronimem. Istotne jest to, że Nolańczyk potrafił weryfikować swe nauczanie korzystając z rad przyjaciół. Ważniejsze jednak jest to, że jego nauczanie było konsekwentnie ilustro-

⁵¹ Tamże.

⁵² *Il Cippus Abellanus e le epigrafi latine*, prefazione G. Vecchio, testi e cura R. Antoni, G. Mollo, A. Solpietro, Nola 1997.

wane konkretnymi dziełami architektonicznymi oraz bogatym ich wystrojem. To ułatwiało pielgrzymom przybywającym do Cimitile zrozumienie nawet najtrudniejszych prawd wiary. Obraz bowiem przemawiał do nich bardziej niż najpiękniejsze literacko i najgłębsze teologicznie wyjaśnienia. Podkreślić należy i to, że wśród pielgrzymów byli ludzie w najlepszym przypadku tzw. poszukujący prawdy, a znaczną ich część przyciągała zwykła ciekawość osobistego sprawdzenia, czy prawdą są rozchodzące się szeroko po całym imperium rzymskim wieści o nadzwyczajnych dziełach arystokraty, znanego powszechnie z niezbyt chlubnego sposobu życia, a obecnie nawróconego i ascety tak konsekwentnie żyjącego nauką Ewangelii.

Słowa kluczowe: baptysterium, woda, źródło, wystrój obiektów sakralnych, Cippus Abellinus.

SUMMARY

Teachings of Paulinus of Nola on the baptism importance in people's life influenced the understanding of its matter. It was found as a fruit of a discussion with other Church Fathers, especially St. Augustine and St. Jerome. It is significant that Paulinus could verify his teachings using his friends' advice. However, even more important is the fact that his teachings were consistently supported with the architectural masterpieces and its rich interior design. All these ones helped pilgrims who was coming to Cimitile to understand even the most difficult truths of faith. It is because the picture resonated with them more strongly than literary the most beautiful and theologically the deepest explanation. Moreover, what should be also underlined is the fact that amongst the pilgrims there were people who, at the best, was looking for the truth, but the main part of them were people who were attracted by the common curiosity of personal checking if the news spreading widely around the Roman empire about the unusual works of this aristocrat, notorious for not so praiseworthy previous lifestyle, but now reclaimed and an ascetic living in the teaching of the Gospel.

Key words: baptistery, water, source, interior design of sacral buildings, Cippus Abellinus.

BIBLIOGRAFIA

- Ambrosius, *Epistulae*, introd., trad., note e indici di G. Banterle, w: *Sancti Ambrosii Episcopi Mediolanensis Opera* (SAEMO), vol. 19–21, Milano – Roma 1988.
- Didache*, w: *Ojcowie apostołscy*, tłum. A. Świderkówna, Warszawa 1990, s. 56–65 (*Pisma starożytnych pisarzy*, t. 45).
- Paolino di Nola, *Le Lettere*, testo latino con introd., trad. e indici G. Santaniello, t. 1–2, Napoli – Roma 1992.
- Paolino di Nola, *I Carmi*, testo latino, trad. italiana, note e indici a cura di A. Ruggiero, t. 1–2, Napoli – Roma 1996.

- Il Corpus Abellanus e le epigrafi latine*, prefaz. G. Vecchio, testi e cura R. Antoni, G. Mollo, A. Solpietro, Nola 1997.
- Instrukcja o studium ojców Kościoła*, w: *W szkole ojców Kościoła w nauczaniu Jana Pawła II*, red. M. Raczkiewicz, Kraków 2008, s. 35–40.
- Erdt W., *Christentum und heidnisch-antike Bildung bei Paulin von Nola mit Kommentar und Uebersetzung des 16. Briefes*, Meinsenheim am Glan 1976.
- Conybeare C., *Paulinus noster. Self and symbols in the letters of Paulinus of Nola*, Oxford 2000.
- Covolo E. dal, *Ojcowie Kościoła mistrzami formacji kapłańskiej*, Lublin 2005.
- Didier J.C., *S. Agostin et le baptesmedes enfants*, „Revue des Études Augustiniennes”, 2(1956), s. 109–129.
- Fabre P., *Saint Pauline de Nole et l'amitié chrétienne*, Paris 1949.
- Herbert de la Portbarré-Viard G., *Descriptions monumentales et discours sur l'édification chez Paulin de Nole. Le regard et la lumière (epist. 32 et carm. 27 et 28)*, Leiden – Boston – Brill, 2006.
- Kasprzak D., *Il pensiero sociale di Paolino di Nola*, Roma 1999.
- Krawczyk M., *Ojcowie Kościoła a życie społeczne w Cesarstwie Rzymskim przełomu IV i V wieku. Zagadnienia wybrane o formacji kapłańskiej*, Radom 2014.
- Luongo G., *Strutture nel Santuario di San Felice all'epoca di Paolino*, w: *Studia Humanitatis in memoria di mons. Andrea Ruggiero*, a cura di T. Piscitelli, Nola 2015, s. 125–154.
- Mratschek S., *Der Briefwechsel des Paulinus von Nola: Kommunikation und soziale Kontakte zwischen christlichen Intellektuellen*, Göttingen 2002.
- Pałucki J., *Formacja permanentna wezwaniem dla każdego kapłana*, w: *Ojcowie Kościoła w trosce o życie duchowe człowieka*, red. J. Przeździecki [i in.], Drohiczyn 2010, s. 29–40.
- Piscitelli T., *Paolino di Nola e la croce pensile della basilica nova. Aspetti teologici e motivi iconografici*, w: *Studia humanitatis in memoria di mons. A. Ruggiero*, a cura di T. Piscitelli, Nola 2015, s. 155–219.
- Prete S., *Paolino di Nola e l'umanesimo cristiano saggio spora il suo epistolario*, Bologna 1964.
- Prete S., *Motivi ascetici e letterari in Paolino di Nola*, Napoli – Roma 1987.
- Santaniello G., *Vita di Paolino da Bordeaux vescovo di Nola*, Nola 2015.
- Skeb M., *Christo vivere. Studien zum literarischen Christusbild des Paulinus von Nola*, Bonn 1997.
- Skwarczyńska S., *Teoria listu*, Białystok 2006.
- Trout D.E., *Paulinus of Nola. Life, letters and poems*, Berkely 1999.
- Trout D.E., *The dates of the ordination of Paulinus of Bordeaux and his departure for Nola*, „Revue des Études Augustiniennes”, 37(1991), s. 273–260.
- Vernette J., *Le XXI siècle sera mystique ou ne sera pas*, Paris 2002.